

ունիքը լեղրոց բառ մ'ալ, որ իմ այս ստուգարանութիւնս կը հաստատէ. ոսկերի բառ է, շիղ-ով (պաղեղ) պատարաստած եռացեալ լուր մ'է, որուն մէջ կը խօսեն արծաթեղէն եւ ալ մետաղեայ զարդերը՝ սպիտակացնելու համար:

* * *

Տք. Ս. Գարբիելեան, ՀՊ. 1908, 345ր քմահաճ մեկնութիւն մը ունէր. Հ-ն է հոր-ն, որն է փոր-ն ասացուած-ասածը նախ ուղղագրած էր «հարն է հորուն, աղն է փորուն», եւ անկէ վերջ քաջքունկ մեկնութիւններ մը սուռ էր. հայն-ը հարն ըրած, ի հորուն-ը հոր, ըրհոր ըրած եւ հարը ըրհորէն վեր հանած էր:

Մինչդեռ պարզապէս սա՛ ըսել է. — հորը հայն է, վատասկն է որ կրնայ աղրեցնել զաւակը, ընտանիքը, եւ օտարն եկած պարէնը անբաւական կ'ըլլայ. եւ թէ օտարն որդեգրուած սղայ մը՝ վերջապէս մարդու մը է ու (ի փորուն) աղին պէս չ'ըլլար: Թուրքերէն ասոր համապատասխանը կայ, որ ասոր խմաստը կը լուսարանէ. էկար օմ-փրան, այ-ն գում-փրան: Ի հոր-ն, ի փոր-ն գումարակներուն յատուկ բացառականներ են, ընդհանրապէս ասաններու, ասացուածներու յատուկ. օրինակ՝ կէ-ն ի ծով-ն, ման-ն ի յոր-ն կամ ի փոր-ն. այսինքն՝ նաւն ի ծովէն, մանուկն ի մորէն (ի յարգանդէն). կը նշանակէ «Ստուռած ծովուն վրայ եղողները եւ երկունքի մէջ եղող մայրերը ազատէ, անոնց օգնութեան հասնի». Ճգնածամայիս պարագայի մը առթիւ կը գործածուի:

Կ. ԳԱՌԱՆՍԱՐ

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԻՐՆԵԼԻՍԻ «ՅՈՅԵ»Ն ԱՅՐՆԵՐԵՆԷ՝
ԹՈՐԳՄԱՆՈՒԹ Է

Աստի՛ն անգամ երբ Մեծ. Հ. Յ. Ազգերեան իւր կրկին յօդուածներով (ԲՁՄ. 1909, էջ 59—66, 145—160) հրատարակեցաւ սպասարկուած թէ այսօր մեր ձեռքը գտնուած հայերէն Ազգաթանգիրը, Փ. Բեկանգը, Ղ. Փարպեցւոյ թուղթին առ Ղահանա եւ վերջապէս Իրենեոսի Յոյրը թարգմանուած են լատիներէնէ, չգիտեմ ի՞նչ սպաւորութիւն զգացին ընթերցողք: Բայ այն գիտեմ որ անանպէս զարմաց միայն՝ համարելով փորձն յանգրութիւն:

Չարմանք, խոսիւթիւն բնական էր որ դէպցուէր երեսութի մը առջեւ, որ նորաստեղծ, նորալուր էր բողբոջին, եւ իւր ձեւին մէջ անկուսան: Սակայն լուռ մնացի: Այսպէս ար իմ սպաւորութիւնս զգացած են ժամանակին նաեւ պլէ. եւ Կահա՛ վանատուր, ստորագրութեամբ յարգելի բնաստեր մը կու գար նոյն թերթին մէջ (ԲՁՄ. 1909, էջ 248—254) իւր խոսիւթիւնը յայտնել շնամով հերքել ընծայուած «այսօր այցներու» շարքը: Աւթիւ բնութիւն Իրենեոսի գրութեանց (ՀԱՆՍ. ԱՄՍ. 1910, էջ 200—208) նաեւ ես պատեհութիւնն ունեցայ քանի մը խօսք գրել այս մասին՝ որչափ խնդրել կը շօշափէր Իրենեոսի «ՅՈՅՔԸ»:

Այն տեղ ծրագիրս չէր ներքէ ինձի մանրամասնօրէն արարածուիլ Մեծ. Հօր ամեն «այսօր այցներու» վրայ, զորոնք կը կարկառու յիշելու շոր գրութիւններէ. բաւականացած էի Իրենեոսով միայն, այն համոզմամբ որ միայն մասին «այսօր այցներու» յոյժ՝ հրատարակել ետքը՝ նաեւ միւսներու յարձն գնահատել գծուարէն պիտի չըլլայ:

Սակայն թէ «վանատուր» եւ թէ էմ իմ նկատուածներէն բուական չեն եղած Մեծ. Հօր պատարանը փարսախաւ: Հ. Ազգերեան ԲԱՉՄՄԱՎԷՊԻ անցեալ տարւոյ վերջին թուին մէջ կրկին կու գայ պնդել իւր հաստատութեան վրայ, չհաւանելով մատուցոյց եղած գծուարութեանց, Ցաւով կը նկատեմք որ Մեծ. Հօր տեսութիւնն այնպէս խնդրարուած է ամենապոյծառ երեսութի մը հանդէպ:

Պիտի չփորձուիմ գործնալ Ազգաթանգիրը, Փաւստոսի եւ մանուսեղ Ղ. Փարպեցւոյ հայերէն սկզբնաղբի թղթին վրայ խօսիլ «ՅՈՅՔԸ» պիտի ընեմ գործնալ ինձի աւարկայ եւ պիտի շօշափեմ միայն այնպիսի խնդիրներ, որոնք ուրիշ կողմանէ ալ օգտակար կրնան նկատուիլ: Այս մասին ինչ ինչ փութաց արդէն ԲԱՉՄՄԱՎԷՊ (1911, էջ 40—43) ուշադիր ընեւ Հ. Ազգերեանի:

Հուան ենք Մեծ. Հ. Ազգերեանի յայնմ թէ լատիներէնի եւ յանարէնի մէջ շարագատութեան նոյնութիւնը շատ յաճախ գրաւի է. եւ կարելի է երեքագրել երկու լեզուներու հեռքերն ալ հաւասարապէս հնն, ուր գծուարին է որչաչ միայն կամ միւսին կը յայն ծանրութիւնը: Բայց թէ այս կանոնը կարելի է մերձեցնել նաեւ Իրենեոսի «ՅՈՅՔԸ»-ին, ուր այնպէս ակնհետեւ խոսուած են միայն յանարէնով մեկնուելի երկուցիցներն, այն չենք կրնար բերանել: Պիտի փափաքէիքք միայն, որ Մեծ. Յօդուածագիրը կրնայ վրայ այսպատուութիւնն, որով յերեւան հասած է լատիներէնի հեռքերն Իրենեոսի ջով, փորձէր յանարէնի նշմարները փնտառել եւ այսպէս արդեանց ծանրութիւնը: Վասն զի ի ցոյց գրուած օրինակներն իրենց մէջ շատ անբաւական են խնդրոյն լուծման համար. գտնէ ցոյց՛՛մ արուած օրինակները կամ անձնական երեքագրութեան վրայ սեցած են եւ կամ երկու կողման համար ալ նպատակաւ կրնան նկատուիլ՝ լեզուներու համամասնութեանց նմանութեան պատճառաւ, մինչդեռ կարեւոր էին այն-

պիտի օրինակներ, որոնք միայն այս եւ կամ այն կողման հասնար արժողքը բլլային:

Ինչպէս այլոքը բան ձեռք, Իրնէտի Թոյրին առնն ձեկ սոքը կը իր իւր զան յաւանդէի հեղքը, իրրեւ սարկական իւրնէտու Յանուրէնէ: Այս նկարագրով է նաեւ Ընդդէմ Հէրյոնսոնց գրքին Վարդանանութիւնի մէջ արտայայտուած կրօնական խնդիրը երկու արտայայտուածներու ալ հասարակօր օրինակներ քաշել մտի:

Իւր հասանալովն ճանարն այս անգամ ապացոյց կը բերէ Գծ. 2. Ագրեան Թոյրէն ի ձեռք այլոց Աղթ. Բ. 7. համարը. "Տեր սասոց առ իս, որդի իմ եւ. ես իւրի ծնող զգեչ, այս խօսքին ձերկ բառը կը համարի բառական թարգմանութիւն լատիներէն nudiust "այսոր", ծագած շինթմանի nudus "ձերկ", բառին հետ:

Պէտք է սակայն ուշադիր բլլալ որ Ս. Գրոց Երանելական թարգմանութիւնն ունի հոս hodie "այսօր, հիմաւոր յաւանդէն սիւրբ օրով, բառեր, որոնք գծուարաւ թէ փոխանակուելի nudius կամ nudustի հետ: Թող եւ այն որ nudius "այսօր, իմաստով լատիներէնի մէջ չունի երբեք իրենակոյց օրծածութիւն, այլ միայն tertius եւն բառերու զնկերակոյցութեամբ, իրրեւ "երեկ չէ այսօր, իմաստով: Բայց աւելի զիրան շէր շինթմանութիւն հայերէն ձեռագրաց մէջ նիթագրել, միջին մարտիան երկրամագրին մէջ շատ սիրաւ կրնար մտրկ փորձարտուել ԱՅՐԿ բառը": Ժանօթ է բառիս այսօր = սիւրբ օր իմաստով կիրառութիւնը հիւնեւան թարգմանուց քով: Այսպէս Յիշգրտան զէպրին մէջ գործածուել է երկուց Տիմօթէոսի կողմէ Հովնանութեան թարգմանումը: Սերի տեսնել (էջ 77, 194, հիմա. եւ էջ 52). սակէ նաեւ Թեոօրոս Բաթնար կրտսուն է Սերկանին (հիմա. Հայկ. Բառարկը, Բ. 708, եւ Ղաւիթ Այլաղթի Գրասնագր. էջ 496 եւն):

Սկսւ ընդօրինակութեան հետեւութիւն կը համարիմ նաեւ իւրօրում բառը էջ 12 "եւ փան զի ի ձեռն բարոց իւրօրում ապաստմեալ ի քոց մկոյ Առաստույց, սաստնայ կոչեցար քոս երրայական յաւաքին, որ է ապաստմը": Այս նախագտութեան մէջ Բարոց բառը 2. Ագրեան վաղէ փորձով լատիներէն morum concilium = յիմար իրաւուն, փոխ. morum (բարոց, mores) conciliumի: Լաւ չէ ապ այս 2. Անդրիկանի մեկտութիւն ալ (էջ 42): Վառարկով փորձով "ի ձեռն բարոց իւրօրութեան" (իւր միջին մարտիան) իսնի-ո-թիւ = իրկւ-ո-թիւ, այս է անհնար գտնութեան, հսկանակութեան) կամ լաւ եւս շինթ թարգմանութիւն մը յաւանդէն բնագրին՝ ձն՝ տիչ՝ քոսարեաց տն՝ ձաթծու (թարգմանութիւն, անհասարակութիւն), փորձարտուած՝ ձաթծու (իրաւ, իւրհուրդ): Իրնէտու խօսքին թեթեւքը կը պահանջէ նման միւր մը (հիմա. ապ այս Ընդդէմ Հէրյ. էջ 204), եւ կիրակի կողմէն Ընծ. Բ. էջ 12 (Պատանայ) յարաբիւն բարի ստեղծան, բայց յիւրոց Բարոց

1 Չորս կնիւտն է մեղէ անկուր նաեւ 2. Ն. Անդրիկան (Բ.ՁԳ. 1911, էջ 43):

անոի Բաւարիոն եղիւ, եւ ի քարծոց անոի իւրոց գտնուն բանարկութեան տառադիւցաց. Զե հրեշտակապետ էր բարի, Բաւարիոն անուանեցաւ յետոյ, եւ ի Բաւարիոնիլնէն անոի տառադիւցաց գտնուն: Պատանայ անունն ի խոսութեանէ հասկանալութեան անուանեցաւ... διαβολος չեղաւ ըն՝ օւկեայ քոսարեաց, ... διαβολος Ծտերոն Էքլիթի, անո յոս՝ διαβαλλειν... օգնար սատանայ յոս՝ անտրեւնաւ ԸձԹՕՆՕՆ Էրմարտուել քոս այն բնագրին հոս. G. C. Reischl, Cat. II, o. 4):

Իրնէտուի կողմէ Աղթ. Բ. 7-8 նուագր վարդանան Գ զեո ալքէ հետեւեւել Ծրք համարն է (նոյնք ար բառական նաեւ Ընդդէմ Հէրյոնսոնց մէջ, էջ 78, սարքարկութիւնը կը նշանակէ փախագործի մէջ):

Ինչպէս յիւնէն եւ սայց (սայց) քեղ զհետեւս զտառադիւցութիւն քոն եւ զկաւուածուն (քոն) քոնեղեր երկրի:

Այս համար յաւանդէն, լատիներէն (Ընդդէմ Հէրյ). հին թարգմանութեան մէջ պատահած է հին հայերէն բնագրերէն եւս:

Այժապար՝ Էմոս, քա՛ ձոսա սօս Էթոյ ղին կղոնոնմա սոս, քա՛ ղին կաթոցսոն սոս տն քոթա ղից ղից:

Postula a me, et dabo gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae.

"Ինչպէս յիւնէն եւ սայց քեղ զհետեւս զտառադիւցութիւն, եւ ի իշխանութիւն քեղ գտնուայն ծագ բերիլ":

Չեւեղեցի չորս բնագրերն քոսաւ աղծութիւն, զիւրաւ որչաւուր համար թարգմանութեանց կտուած իրաւուն, քոս պիտի փորձուել աւանդուել հայերէն հնագոյն թարգմանութիւնը համարելու լատիներէնէ: 2. Ագրեան հայերէն Բ. թարգմանութիւնը կը հաստատու լատիներէնէ կատարուած, հիմնուած մը թառնու զիւր, որ նախորդ համարին մէջ կը գտնուէր: Բայց ինչն համեմատութիւն յառաջ չէ վարած Գծ. 2. Նայրը, Այս տեղ "զհետեւս զտառադիւցութիւն, անպատշառ կ'ենթարդ յաւանդն տիւն, այլապք պիտի սար թարգմանութիւն "տառադիւցութիւն քոն" կամ "ի տառադիւցութիւն քոն, համանայն անոյց լատիներէնի: Այսպէս նաեւ յաջորդ "կաւուածուն քոնեղեր", հայ թարգմանիչն "քոնեղեր", թարգմանած է անձնուար յաւանդն տն՝ քոթա թառնի ընդարեակ իմաստին:

Ետեւարն սիրնագրին սրկական հետեւութեանը ծագած է նաեւ այնպէս յոսնախ անունուած "քոն ի, երեք նախագրութեանց աղծութեանց քոնութիւնը այնպէս՝ "քոն ի Առաստան հասաւ, (էջ 2) = ղին քոն ղոն սոսոն սոսոն, միւր լատիներէնը պիտի սար՝ ad Deum fidem.

Նախորդ յոսնախուն մէջ ցուցնուելու համար հայրն յոյնէն կտուած, տուած է ի միջի այլոց համեմատութիւն մը իսպայն մէկ հաստատուին. այն բառական չէ եղած 2. Ագրեան թարգմանութիւն ստեղծուած իր ուշադրութեան կը յանձնուել հետագայ հաստատու, քոս հանած եմ Ընդդէմ Հէրյ.

յոսն զգրեն (էջ 138) եւ համեմատութեան գրած յունարեն սկզբնաբերն՝ (պահուած Յովհ. Գրամատիկոսի լատինացի թղթ) եւ լատիներէն նման վոյթարդմանութեան (Harvey, II. 242) Տեառ. եթէ հայն համեմայն է լատիներէնի, այն ստան սկզբնաբերը երկուս էլ լատ. թարգմանութիւնս, եթէ համեմայն չէ, գործ է մտածել լատիներէն երկրորդ թարգմանութիւն մը:

Γνώτω ὅτι τῷ μὲν Θεῷ αἰεὶ
 Գիտացե՛ղ զի Գոտուծոյ եւ միշտ
 Sciat, quoniam Deus quidem cum semper

κατὰ τὰ αὐτὰ ὄντι, καὶ ἀγεννήτω ὑπάρχοντι
 ըստ նման էութեան եւ անծննդ եղբայրս
 sit i sam, et innatus,

ὡς πρὸς ἑαυτὸν πάντα δυνατὰ
 Իբրևս առ ինքն ամենայն ինչ կարողութեան է,
 quantum ad ipsum est, omnia possibilium ei.

τί ἂν γεγονότα, καθὼ μετέπειτα
 Իսկ եղեպաքս ըստ որում յետ այսորիկ
 Quae autem facta sunt ab eo, secundum quod postea

γενέσεως ἀρχὴν ἰδίαν ἔσχε,
 ծննդեան լինելութեան սկիզբն առանձին ընկալան,
 facturae initium habuerunt,

καὶ αὐτὸ τοῦτο καὶ ὑστερεῖσθαι
 Իստ այսորիկ գաղտնի գուլ եւ նուազ պարտ եւ
 secundum hoc et minora esse oportuit

ἃεὶ αὐτὰ τοῦ πεποιητός, οὐ γὰρ ἕδου
 այժման էր նոցա ըստ զվարդին: Զանցի ոչ
 eo qui se fecerit: nec enim

να[υ]το ἀγέννητα εἶναι τὰ νεωστὶ γε-
 կարեր անձը գուլ նորագ
 poterant infecta esse, quae nuper

γεννημένα.
 եղեպաքս.
 facta sunt.

Դիտողութիւն եւ համեմատութիւն կը թագում ընթացողին. այս միայն կը բազմայի ուշագրութեան յանձնել որ հայն «ոչ կարէ... եղեպաքս, գրչագրի սեւա մը չէ, այլ արդիւնք բառակա լատինացիութեան յունարէնէ. յայն լեզուին կանոնն է որ յիմնով վերջն անուն ելլի թայ. ըստ այսմ ալ ըլլալու էր Իրենէսի ձեռագրին մէջ Յովհ. Գրամատիկոսի թղթ անիմանալի կերպով եկած է թայն յագնակի — յծնանտ, զոր ուղեւերու է յծնանտ.

Եթէ շուրջը իսկ Յոյնի սահմանէն գուրս էլլի — որ ինչորոյս համար անուպատակ է, կան նաեւ հոն անթիւ հետքեր յունարէն բնագիրն

արագակող, սկսեալ առաջին տողէն իսկ (գործք էջ 1 բառն ուղղորդութիւն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ բառական թարգմանութիւն մը յունարէն մ-պոլիտի, պոլիտի, «ընձեւ ժամ պորտոյ», [= σολή], ցարգուձոյ: Կրնայի այս անշ բառաւ ըստ յունարէնի յետ շրջել հայ թարգմանութիւնս, եթէ հարկ ըլլար. բան մը, զոր հայ թարգմանութեան մշտրիս հասկացողութեան համար անհրաժեշտ համարած էր:

Կը կրեմն խորքերս կրկնելով դարձեալ թէ մինչեւ ժԱ զար ինչպէս ամբողջ Արեւելքը, նոյնպէս Հայաստան չէր ենթարկուած տակաւին արեւմտեան սոցիցուութեան ներքեւ այն աստիճան, որ լատին գրականութեան պէտք ունենար: Մասնաւոր թէ հակառակէն Արեւելքն էր գեա լուսայն կենդանը, ուսկից կը խնայար հէր լուսաբարութեանը զէպ ի արեւմուտ: Ըլլայ զեղարուեստի տեսակետով: Հասարէր փոխուեցաւ միայն ժԱ դարէն ետքը: Հին հռոմէական պատմութիւնը թողուց թերեւ Արեւելքի վրայ քաղաքակրթական ազդեցութիւն մը, բայց այն դար առաւ ընդ հուպ, երբ Բիւզանդիոնը եղաւ Հռոմէական մայրաքաղաքը, եւ արեւմտայ լեզուն՝ յունարէնը: Հայ գաղթականութիւնն ալ զէպ ի հռոմէական երկրները նոյն յոյն լեզուն ճանչցաւ իրեն երկրորդ հայրենեաց լեզուն. անով կը խօսին դեա այսօր Իսահակ հայկազնի եւ այլն յիշատակարարը ի Ռուսնա եւ այլաւ: Ունեցանք յունախոս հայ մատենագիր, բայց չէ տեսնուած տակաւին լատինագիր հայ հեղինակ:

Հ. Կ. ԿՆՍՏԱՆ

Մ Ա Յ Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ս Կ Ա Ն

DARKO JENÖ — A Magyarokra vonatkozó néprövegek a Bizánczi iroknál, Budapest 1910, 8', 1—76.
 (ԳՔՄ X 180.)

Հայ Տարաբախութեան թէեւ գրեթէ անմատչելի, այսու հանդերձ գրական ծառայութիւն կը մատուցանէ մատենան, որուն տիտղոսն է՝ «Բիւզանդիոնի մտքնափոխութեանը հռոմէականացիութեանը», Հեղինակին ընտրած նիւթին վրայ ամբողջական գաղափար մը տարու կը ծառայէ էլ զ զետեղում եւ յանմատական տակալ մը, որուն վրայ ներկայացուած կը գտնենք — Բիւզանդացի մատենագրաց Հուսեօբարցաց տուն վեց պագանունները՝ Ալիքրոս, Անյոս, Թոնքոս, Սաօնոս, Մասարս կամ Մեղեթը եւ Շաթարտո-ձսօօօ, զորմէս թ. Իւրաքանդակ անուն տակը ժամանակագրական կարգաւ այս ազգանուններն յիշատակող մատենագիրները: